

دلایل گسترش "مطالبات معوق" در نظام بانکی ایران و بیان راهکارهایی برای اصلاح آن

ashksadeq@yahoo.com

احمد شعبانی

دانشیار دانشگاه امام صادق (ع) (نویسنده مسئول)

h.jalaly64@yahoo.com

عبدالحسین جلالی

کارشناس ارشد اقتصاد دانشگاه امام صادق (ع)

پذیرش: ۱۳۹۱/۰۷/۱۱

دریافت: ۱۳۹۰/۱۱/۱۸

چکیده: همان‌طور که آمارها نشان می‌دهد، در سال‌های اخیر نسبت مطالبات معوق به کل تسهیلات پرداختی، روند رو به رشدی داشته و در حال حاضر، میزان مطالبات معوق به حدود ۴۰ هزار میلیارد تومان رسیده است. ادامه این روند، خطرهای جدی برای نظام بانکی کشور و حتی کل اقتصاد ایران خواهد داشت. مقابله با این معضل، بسیار حائز اهمیت است، از این رو، در مقاله حاضر، برای یافتن ریشه‌ها و راهکارهای معضل مطالبات معوق در نظام بانکی کشور تلاش شده است. در پژوهش حاضر، پس از بررسی تجارب داخلی و خارجی درباره دلایل و راه‌های مقابله با معضل مطالبات معوق و انجام پژوهش‌های میدانی، بیش از سی عامل در بروز مطالبات معوق کشور شناسایی گردید و پس از انجام آزمون فرضیه، نتیجه گرفته شد که در نظام بانکی ایران، نقش عوامل درون‌سازمانی در شکل‌گیری معوقات، از عوامل برون‌سازمانی بیشتر است. در پایان نیز بیش از سی راهکار برای مقابله با معضل مطالبات معوق کشور بیان شده است.

طبقه‌بندی JEL: G21

کلیدواژه‌ها: تسهیلات غیر جاری، مطالبات معوق، مطالبات مشکوک‌الوصول، مطالبات سررسید گذشته، سرکوب مالی، تسهیلات تکلیفی

مقدمه

نظام بانکی یکی از ارکان اصلی نظام‌های اقتصادی است که عملکرد صحیح و اصولی آن، می‌تواند به رشد و شکوفایی نظام اقتصادی کمک کند، در غیر این صورت، ضربه‌های سنگینی را بر پیکره اقتصاد وارد خواهد کرد. یکی از معضله‌هایی که نظام بانکی کشورهای مختلف از جمله ایران با آن روبرو است، افزایش مطالبات سررسید گذشته و معوق بانک‌ها نسبت به کل تسهیلات اعطایی در شبکه بانکی کشور است که بیانگر کاهش کیفیت دارایی‌های شبکه بانکی و به تبع آن، بی‌ثباتی‌های مالی احتمالی در آینده است. هرچه حجم این نوع مطالبات، کمتر باشد، بیانگر توانایی بانک‌ها در حفظ منابع موجود است. بالا بودن حجم این نوع تسهیلات غیرجاری نیز بیانگر تهدید منابع بانکی است. آمارها نشان می‌دهد که نسبت این تسهیلات به کل تسهیلات اعطایی بانک‌ها، با رشد نسبتاً قابل توجهی همراه بوده است. به طوری که این نسبت از ۷/۱ درصد در سال ۱۳۸۳، برای کل نظام بانکی به ۱۷/۵ درصد در سال ۱۳۸۷ افزایش یافته و متأسفانه، این رقم در سال جاری (۱۳۸۹) به ۲۴/۴ درصد رسیده است (پایگاه اطلاع‌رسانی بانک مرکزی، ۱۳۸۹). مقایسه وضعیت نظام بانکی کشور با کشورهای توسعه یافته و در حال توسعه، بیانگر وضعیت وخیم نظام بانکی ایران است. در سال ۲۰۰۸، ایتالیا با نسبت ۵/۶ درصدی، بدترین وضعیت را در بین کشورهای پیشرفته به خود اختصاص داده است که این رقم، یک‌سوم همین نسبت برای ایران است. بررسی آمارهای کشورهای در حال توسعه نشان می‌دهد که کشور لبنان با نسبت ۱۰/۴ درصدی، ۷/۱ درصد از وضعیت بهتری نسبت به ایران برخوردار است (پایگاه اطلاع‌رسانی بانک مرکزی، ۱۳۸۹).

دلایل مختلفی در شکل‌گیری و گسترش این معضل مؤثرند که در پژوهش حاضر، پس از مرور بررسی‌های انجام شده در ایران و جهان، آنها به دو دسته عوامل درون‌سازمانی و برون‌سازمانی تقسیم شده است. برای دانستن این موضوع که در ایران، کدام یک از دو دسته عوامل مذکور، در پیدایش مطالبات معوق، نقش بیشتری دارد، از روش کتابخانه‌ای، روش میدانی و ابزار پرسشنامه استفاده شده است. با بررسی منابع و آثار داخلی و خارجی، عوامل مربوط به هر دسته را یافته و با ابزار پرسشنامه، تأثیر این عوامل در پیدایش مطالبات معوق کشور مورد آزمون قرار گرفته است. همچنین این فرضیه را که "در نظام بانکی ایران، نقش عوامل درون‌سازمانی در پیدایش مطالبات معوق نسبت به عوامل برون‌سازمانی بیشتر است" مورد آزمون قرار داده‌ایم. در پژوهش حاضر، دو فرضیه مهم نیز مطرح است: الف) سوء مدیریت منابع مالی و عدم تشکیل سبد دارایی بهینه از دارایی‌های بانک، در ایجاد مطالبات معوق، تأثیر ویژه‌ای دارد. ب) جریمه دیرکرد، کارایی لازم را برای کاهش مطالبات معوق ندارد. پس از

آزمون فرضیه و مشخص شدن میزان نقش هر یک از عوامل در بروز مطالبات معوق کشور، راهکارهایی برای مقابله با این معضل بزرگ ملی بیان شده است.

ادبیات موضوع

تعاریف NPL در ایران و سایر کشورها

الف) طبقه‌بندی دارایی‌های بانک‌ها و مؤسسات اعتباری غیربانکی در ایران

برای بیان نحوه طبقه‌بندی دارایی‌های بانک‌ها و مؤسسات اعتباری غیربانکی در ایران، از بخشنامه بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران به شماره م/ب/۲۸۲۳ مورخ ۱۳۸۵/۱۲/۵ (پایگاه اطلاع‌رسانی بانک مرکزی، ۱۳۸۵) استفاده گردید. این طبقه‌بندی به شرح زیر است: **طبقه جاری:** پرداخت اصل سود تسهیلات و یا بازپرداخت اقساط در سررسید صورت گرفته یا حداکثر دو ماه از سررسید آن، گذشته است. **طبقه سررسید گذشته:** از تاریخ سررسید اصل و سود تسهیلات یا تاریخ قطع پرداخت اقساط، بیش از دو ماه گذشته است، ولی تأخیر در بازپرداخت، هنوز از شش ماه تجاوز نکرده است. در این صورت، فقط مبلغ سررسید شده تسهیلات به این طبقه منتقل می‌شود. **طبقه معوق:** اصل و سود تسهیلاتی که بیش از شش ماه و کمتر از هجده ماه از تاریخ سررسید یا از تاریخ قطع پرداخت اقساط سپری شده و مشتری هنوز برای بازپرداخت مطالبات مؤسسه اعتباری اقدام نکرده است. در این صورت، مانده سررسید شده تسهیلات، به این طبقه منتقل می‌شود. **طبقه مشکوک‌الوصول:** همه اصل و سود تسهیلاتی که بیش از هجده ماه از سررسید یا از تاریخ قطع پرداخت اقساط آنها، سپری شده و مشتری هنوز به بازپرداخت بدهی خود اقدام نکرده است. **تسهیلات مورد امهال:** تسهیلات فوق در یکی از طبقات سررسید گذشته و معوق دسته‌بندی می‌شود. همه تسهیلات امهال شده بر اساس مصوبه‌های هیأت دولت، در طبقه معوق طبقه‌بندی می‌شود و سایر تسهیلات امهال شده نیز با توجه به شرایط تعیین‌کننده طبقات سررسید گذشته و معوق، در یکی از این طبقات قرار خواهد گرفت. در صورت بهبود وضعیت اعتباری مشتری و ایفای تعهدات در زمان مقرر و احراز شرایط هر یک از طبقات بالاتر، این تسهیلات می‌تواند به این طبقات منتقل شود.

ب) طبقه‌بندی دارایی‌های بانک‌ها و مؤسسات اعتباری غیربانکی در سایر کشورها

دارایی‌های غیرجاری! دارایی‌هایی است که درآمد ایجاد نمی‌کند. زمانی که اصل یا بهره وام‌ها

سررسید شده است و از زمان سررسید آن، سه ماه یا بیشتر می‌گذرد، معمولاً به عنوان دارایی‌های غیر جاری شناخته می‌شود. طبقه‌بندی دارایی‌های بانکی، از حیث مدیریت ریسک بسیار حائز اهمیت است. دارایی‌های بانکی مبتنی بر استانداردهای بین‌المللی، معمولاً به صورت زیر طبقه‌بندی می‌شود: (Adriaan and Cornelis, 2001: 6).

وام‌های زیر استاندارد^۱: وام‌های این گروه، ضعیف تعریف شده است. نقدینگی معتبر و ظرفیت پرداخت وام‌گیرنده، ضعیف است و مورد اطمینان نیست و بازپرداخت منظم بدهی، در مخاطره است. معمولاً وام‌هایی که از مدت بازپرداخت آن‌ها، شش ماه گذشته باشد، در این طبقه جای می‌گیرد (Cortavaria & et al, 2000: 9). طبقه‌بندی مذکور را کشورهایمانند آرژانتین، کلمبیا، کویت، مالزی، رواندا و اسلواکی در نظام بانکی خود استفاده می‌کنند. **وام‌های مشکوک الوصول^۲:** وام‌هایی که از مدت بازپرداخت آنها، شش ماه الی یکسال گذشته باشد، در این طبقه جای می‌گیرد (Cortavaria & et all, 2000: 9). این طبقه‌بندی را کشورهایمانند آرژانتین، کلمبیا، کویت، جمهوری چک، پرو، رواندا و اسلواکی در نظام بانکی خود استفاده می‌کنند. **وام‌های سوخت شده^۳:** این وام‌ها غیرقابل وصول تصور می‌شود و چنان ارزش کمی دارد که ادامه آن، به عنوان دارایی بانکی توجیه ندارد. معمولاً وام‌هایی که از مدت بازپرداخت آنها، بیش از ۱۲ ماه گذشته باشد، در این طبقه جای می‌گیرد.

پیشینه پژوهش

الف) پژوهش‌های سایر کشورها (شناسایی عوامل)

یکی از پژوهش‌های مهم درباره این موضوع را پراشانت-ک-ردی^۴ (۲۰۰۲) با عنوان "مطالعه تطبیقی از مطالبات معوق در نظام بانکی هند در محدوده جهانی، شباهت‌ها، تفاوت‌ها و اقدامات اصلاحی" انجام داده است. در این پژوهش، عوامل اصلی مؤثر در پیدایش مطالبات NPL از سوی پنج کشور آسیایی شامل چین، تایلند، کره، ژاپن و هند مورد بررسی قرار گرفته است. وی عوامل پیدایش مطالبات معوق را در چین، چنین ذکر می‌کند: (۱) **خطر اخلاقی^۵** برخی شرکت‌های بزرگ

1. Sub Standard Loans
2. Doubtful Loans
3. Loss Loans
4. Prashanth K. Reddy
5. Moral Hazard

اقتصادی معتقدند که دولت در شرایط دشوار، ضامن آنها است، بنابراین آنها به ریسک کردن در سطح بالا ادامه می‌دهند و به‌طور واقعی برای دستیابی به سودآوری رقابت نمی‌کنند؛^۲ **قوانین مربوط به ورشکستگی**^۲ به بدهکاران کمک می‌کند و دادگاه‌ها، واسطه‌های اجرایی معتبر و قابل اعتمادی نیستند؛^۳ **الزامات اجتماعی و سیاسی**^۲ مربوط به تجدید ساختار شرکت‌های بزرگ دولتی، دولت را وادار به زنده نگه داشتن آنها می‌کند. وی این عوامل را در کشور تایلند چنین بیان کرده است: (۱) **آزادسازی حساب جاری و حساب سرمایه**^۴ و اخذ وام‌های خارجی، بدون ارزیابی‌های صحیح درباره ریسک‌های نرخ بهره و خروج سرمایه به هنگام بحران؛^۲ وجود نظام قانونی که ارزیابی اعتباری را وقت‌گیر و مشکل کرده است؛^۳ سفته‌بازان املاک و مستغلات با روی آوردن به وام‌های کلان، به دنبال رشد فراوان تقاضا در قیمت‌ها و دارایی‌ها هستند؛ زمانی که این مسئله به واقعیت نمی‌پیوندد، همه وام‌های مذکور به وام‌های بد تبدیل می‌شود؛^۴ افزایش نرخ بهره فزاینده^۵، وام‌های زیادی را به دارایی‌های غیرجاری تبدیل کرده است؛^۵ ناتوانی در ارزیابی درست احتمال ضرر و زیان اعتباری. عوامل پیدایش مطالبات NPL در کشور کره چنین بیان شده است: (۱) **اعتبارات مستقیم**^۶: دوره‌های طولانی مدت کنترل نرخ بهره و تخصیص اعتبارات گزینشی، توزیع غیرمؤثر و ناکارای وجوه را پدید آورده است؛^۲ **خط‌مشی "رشد متراکم"**^۸ از طریق توسعه سریع و وابستگی زیاد همراه با رشد اقتصادی و بالا بودن بازدهی درآمدی (ROI)^۹ از هزینه سرمایه‌ای، خوب جواب داد؛^۳ **عدم نظارت بر بانک‌ها**: بانک‌ها در تخصیص اعتبارات به وثیقه‌ها و ضمانت‌ها متکی بودند و به عملکرد درآمدی و نیز جریان‌های نقدی کمتر توجه گردید. (۴) **آثار سرایت**^{۱۰} از بحران آسیای شرقی با دوره‌ای از تغییرات ساختاری و رکود ادواری (سیکلی) در کره، همزمان بوده است. درباره عوامل پیدایش مطالبات معوق در کشور ژاپن مواردی را بیان کرده است: (۱) بیشتر سرمایه‌گذاری‌ها

۱. خطر اخلاقی به موقعیتی اطلاق می‌شود که در آن تمایل به انجام ریسک بی‌جهت و غیراصولی وجود دارد و دلیل آن نیز این است که افرادی که ریسک می‌کنند، هزینه‌های آن را تحمل نمی‌کنند.

2. Bankruptcy Laws
3. Political and Social Implications
4. Liberalised Capital and Current Account
5. Steep Interest Rate

۶. برخلاف نظام بانکی کشورمان که نرخ بهره در طول دوره بازپرداخت، ثابت است، در کشورهای دیگر هنگامی که وام‌گیرنده در بازپرداخت اقساط خود تأخیر می‌کند، به دلیل کاهش حجم منابع بانکی، نرخ بهره که قیمت پول است، بر اساس سازوکار عرضه و تقاضا به‌طور فزاینده افزایش می‌یابد و وام‌گیرنده در پرداخت اقساط خود ناتوان‌تر می‌گردد و همین وضعیت، وام‌های زیادی را معوقه می‌کند.

7. Direct Credit
8. Compressed Growth
9. Return of Income
10. Contagion Effects

در املاک و مستغلات، در زمان شکوفایی و با قیمت‌های بالا انجام شده و رکود اقتصادی، سبب تنزل قیمتی گردیده بود. در این شرایط، بسیاری از وام‌ها به وام‌های غیرقابل وصول تبدیل شد؛ ۲) سازوکارهای قانونی برای واگذاری وام‌های غیر قابل وصول وقت‌گیر و پرهزینه بود که نتیجه آن، باقی ماندن دارایی‌های غیرجاری در ترازنامه‌ها بود. ۳) اقدامات سیاست مالی انبساطی برای تحریک اقتصاد، بخش‌های صنعتی را همانند املاک و مستغلات و ساختمان پشتیبانی کرد که در نهایت، شدیدتر شدن مشکل را به همراه داشت.^۱ عوامل پیدایش مطالبات NPL در کشور هند عبارت است از: ۱) موانع قانونی و ماهیت وقت‌گیر فرایند واگذاری دارایی؛ ۲) به تعویق انداختن مشکل به منظور گزارش درآمدهای بالا؛ ۳) تظاهر به همکاری بدهکاران با استفاده از نفوذ سیاسی.

پژوهش مهم دیگر با عنوان "مطالبات معوق، علل، راهکارها و برخی آموزه‌ها" توسط محمد شفیق الاسلام و همکارانش (۲۰۰۵)^۲ درباره حل مشکلات وام‌های معوق انجام شده است. در پژوهش فوق تلاش شده است تا برخی از روش‌های بازبایی وام‌های NPL یا نیازمندی‌های مربوط به این فرایند بیان گردد. وی در مقاله خود درباره فرهنگ عدم بازپرداخت بدهی یا نکول^۳ بحث کرده و آن را عادت‌ی جاافتاده قلمداد کرده است. در کشورهای در حال توسعه و توسعه‌نیافته، دلایل نکول، جنبه‌های چندگانه‌ای داشته و پژوهشگران مختلف، دلایل گوناگونی را برای آن بیان کرده‌اند که برخی از آنها عبارت است از: ۱) کاهش توجه به وام‌گیرندگان؛ ۲) حرکت در طول منحنی ریسک (اثر پتروسکی^۴)؛ ۳) افزایش وام به معنی تشدید ریسک (اثر هرمی معکوس^۵)؛ ۴) برنامه نداشتن وام‌دهندگان برای مواجهه با ریسک (اثر خوشبینانه^۶)؛ ۵) جستجو برای ضعف‌های عملیات اعتباردهی توسط وام‌گیرندگان. بر مبنای این علت، در برنامه‌های اعتباردهی به درجه شکست‌پذیری وام‌گیرندگان توجه نمی‌شود (اثر پارک ژوراسیک^۷)؛ ۶) تسخیر برنامه‌های اعتباری توسط جستجوگران رانت (اثر هواپیماربابی^۸)؛ ۷) وام‌دهندگان و طراحان پروژه انتظارهای کمی دارند (اثر رفع تکلیف^۹)؛ ۸) عدم اراده قوی در وام‌دهندگان برای تجمیع وام‌ها (اثر بنده‌نوازانه^{۱۰})؛ ۹) فقدان برنامه‌های مناسب

1. Yamaguchi, Yutaka, 2001.
2. Islam, Mohammad shofiqul, 2005
3. Default Culture
4. Petroski Effect
5. Inverted Pyramid effect
6. The Pollyanna effect
7. Jurassic Park effect
8. Hijack effect
9. Something-must-be don effect
10. Patronizing effect

برای مواجهه با وام‌های بد (اثر فرهنگ بالای نکول^۱)؛ ۱۰) وجود فساد در تصویب (اثر رد و بدل کردن شانس^۲). در ادامه، برخی از روش‌های بازیابی وام‌های غیرجاری بیان شده و ایجاد نهادی برای بازیابی مطالبات معوق به عنوان ابزاری مهم برای بازیابی و مقابله با معوقات پیشنهاد گردیده است. در این پژوهش، از روش تحلیل داده و روش کتابخانه‌ای استفاده شده است.

موریس گلداستین و فیلیپ تورنر^۳ (۱۹۹۶) در پژوهش خود با عنوان "بحران‌های بانکی در اقتصادهای یکپارچه، ریشه‌ها و راهکارهای سیاستی" که در بانک تسویه حساب‌های بین‌المللی^۴ انجام شده، تلاش کرده است دلایل بحران‌های بانکی را مورد بررسی قرار دهد که مهم‌ترین شاخص آن، بالا بودن نسبت مطالبات NPL به مانده کل تسهیلات است. نویسنده پس از مطالعه کشورهای مختلف، مهم‌ترین دلایل پیدایش معوقات را عواملی نظیر: بی‌ثباتی‌های اقتصاد کلان (نوسان‌های نسبی بزرگ در تجارت، تغییرات نرخ بهره بین‌المللی، بی‌ثباتی نرخ‌های ارز واقعی، بی‌ثباتی نرخ‌های رشد و تورم)، وام‌دهی بسیار زیاد، فروپاشی قیمت‌های دارایی و نوسان‌های جریان‌های سرمایه‌ای، دخالت سنگین دولت و فقدان کنترل بر وام‌دهی‌های رابطه‌ای، عدم تدارک تمهیدات لازم برای آزادسازی مالی، افزایش بدهی‌های بانک‌ها همراه با عدم تطابق ارزی و سررسید بالا دانسته است.

در پژوهشی که گوانینگ-نینگ^۵ (۲۰۰۷) با عنوان "علل پیدایش مطالبات معوق و راهکارهای آن در بانک‌های تجاری چین" انجام داده، عوامل پیدایش مطالبات معوق در بانک‌های تجاری چین بررسی شده و راهکارهایی برای حل این مشکل بیان گردیده است. نویسنده در این پژوهش، از روش کتابخانه‌ای و توصیفی استفاده کرده و عوامل مؤثر در پیدایش و گسترش این مشکل را دو دسته دانسته است. در دسته اول، عواملی نظیر شرایط و عوامل خارجی غیراستاندارد به عنوان اولین عامل مؤثر در پیدایش مطالبات معوق و نهادها و بانک‌هایی با مدیریت اجرایی ضعیف مورد بررسی قرار گرفته است. در دسته دوم، ریشه‌های سیستمی مطالبات معوق در بانک‌های تجاری چین بررسی شده و عواملی همانند فرایند تصمیم‌گیری ناقص، سیستم نظارتی ضعیف، فرایند مدیریت اجرایی غیرمتمرکز، فرایند توزیع درآمد داخلی ناقص، فقدان سازوکار ارزیابی دقیق و نظام مدیریت منابع انسانی غیرمنعطف مورد توجه بوده است. در پژوهش مذکور راهکارهایی نظیر اصلاح فرایند اجرایی به صورت جامع، ایجاد نظام مدیریتی متمرکز، تخصص یافته و علمی، ایجاد فرهنگ اعتباری مناسب و

1. High Default Culture
2. Give and Take the Chance effect
3. Morris Goldstein and Philip Turner
4. Bank For International Settlements
5. Guo Ning-ning

ایجاد گروه‌های تخصصی بیان شده است.

پژوهش دیگر مربوط به کشور ترکیه است که کارابولوت^۱ و همکارانش (۲۰۰۲) انجام دادند. در این پژوهش، برای بررسی دلایل بروز مطالبات معوق، اثر بیمه سپرده‌ها به صورت نامحدود بر وام‌های معوق مورد بررسی قرار گرفته است. در سال ۱۹۹۴، به دلیل بحران مالی، دولت ترکیه به اجرای برنامه بیمه سپرده‌ها با نرخ ثابت پرداخت که نتیجه آن، بحران مالی بود. پس از آن، برای خروج از بحران و کاهش مطالبات معوق فزاینده در آن زمان، به اجرای بیمه سپرده‌ها به طور نامحدود اقدام کرد که موجب افزایش قابل توجهی در وام‌های معوق گردید. دلیل این امر نیز این بود که بانک‌ها پس از بیمه شدن سپرده‌های بانکی، بیشتر به استقبال ریسک می‌رفتند و خطر اخلاقی و عدم توجه کافی به ریسک اعتباری متقاضیان وام‌ها، موجب افزایش بیش از پیش مطالبات معوق گردید. نویسنده در پژوهش فوق از آزمون چاو^۲ استفاده کرده و از این طریق نتیجه گرفته است که در سال ۱۹۹۴، تغییرات ساختاری شدیدی در وام‌های معوق پدید آمده است. وی با استفاده از تخمین OLS نشان داد که بیمه سپرده نامحدود در ترکیه، موجب پیدایش وام‌های معوق از طریق وارد کردن خسارت بر کارایی تخصیص سپرده‌ها شده است.

ب) پژوهش‌های سایر کشورها (بیان راهکار)

گوانینگ-نینگ (۲۰۰۷) در پژوهش خود، راهکارهایی را برای مقابله با معضل مطالبات معوق بیان کرده است که در ذیل به طور مختصر بیان می‌شود: **تغییر سازوکار اجرایی به صورت جامع:** نقطه شروع تغییر ساختار اجرایی، بهبود ساختار حاکمیت شرکتی است که بانک‌ها را به سوی تبدیل شدن به بانک‌های تجاری فعال بین‌المللی با ارزش بازاری فراوان و تأثیرگذاری قابل توجه هدایت کند. **مدیریت متمرکز، ویژه و علمی به عنوان مسیری اجتناب‌ناپذیر:** مدیریت غیرمتمرکز، یکی از دلایل اصلی شکل‌گیری مطالبات NPL است. از این رو، تبدیل مدیریت غیرمتمرکز به مدیریت متمرکز از سوی مقامات ارشد بانکی، ضرورت دارد. **بازنگری اعتباری مستقل به عنوان یک مبنای:** بانک‌ها باید فرایند بازنگری اعتباری مستقل را تعمیق بخشند و از عملکرد کورکورانه خودداری کنند. از یک طرف، بانک‌ها باید فهم درست و واضحی از رفتار دولت‌های محلی و سیاست‌های ملی داشته باشند تا فرصت‌های تجاری را به درستی درک کنند و دچار خطر نشوند. از طرف دیگر، بانک‌ها باید افراد بسیار توانمند را برای بازنگری مستقل اعتبار به کار بگیرند. **ایجاد فرهنگ اعتباری:** ایجاد

1. Karabulut
2. Chow Test

فرهنگ اعتباری، وظیفه بسیار خطیر و دشواری است. فرایند ایجاد این فرهنگ باید بسیار جامع باشد و همه نظام‌های مدیریتی در آن لحاظ شود. **بکارگیری گروه‌های حرفه‌ای:** پرسنل اعتباری و مدیریتی نه تنها باید از ارزش‌های اخلاقی مطلوب برخوردار باشد، بلکه باید دانش حرفه‌ای، مهارت‌ها و تجارب کافی نیز برای حل مسائل و تحلیل موقعیت‌های استراتژیک داشته باشد. مدیریت اصولی باید از بینش استراتژیک عمیق، توانایی بازاریابی قوی، مهارت‌های مدیریت ریسک مناسب برخوردار باشد و یکپارچگی و تأثیرگذاری بانک‌ها را افزایش دهد.

ردی (۲۰۰۲) در پژوهش خود تلاش کرده است دلایل عمده بروز مطالبات NPL و راهکارهای اتخاذ شده در این حوزه را در پنج کشور آسیایی شامل هند، چین، تایلند، کره و ژاپن مورد بررسی قرار دهد. در این بخش، به طور خلاصه اقداماتی که کشورهای مذکور برای مقابله با مشکل NPL خود انجام داده‌اند، بیان می‌گردد:

اقدامات کشور چین:

۱) کاهش ریسک از طریق تقویت بانک‌ها، افزایش استانداردهای افشاء و اصلاحات مدیریتی در شرکت‌های دولتی از طریق کاهش میزان بدهی آنها؛ ۲) قوانینی تصویب شد که به موجب آن، تأسیس شرکت‌های مدیریت دارایی، مشارکت سرمایه‌های خارجی در اوراق بهادارسازی به ویژه اوراق بهادارسازی با پشتوانه دارایی، مجاز شناخته شد؛ ۳) دولت ضررهای مالی ناشی از کاهش ارزش بدهی را متحمل گردید و تعویض سهام با بدهی در شرایطی که فرصت رشد وجود داشت، مجاز شناخته شد؛ ۴) انگیزه‌هایی نظیر تخفیف مالیاتی، معافیت از هزینه‌های اداری و معیارهای ارزیابی روشن و صریح دارایی به کار گرفته شد.

اقدامات کشور تایلند:

۱) قوانین مربوط به ورشکستگی اصلاح شد؛ ۲) به منظور تجدید ساختار بانک‌ها و انتقال مالکیت آنها، کمیته مشاورتی تجدید ساختار بدهی شرکتی تأسیس گردید؛ ۳) برنامه تجدید ساختار بخش مالی (۱۹۹۸) بر تسهیلاتی تمرکز داشت که در راستای تجدید سرمایه بانک، از سرمایه بانک پشتیبانی می‌کرد. همچنین در برنامه مزبور بر تأسیس شرکت‌های مدیریت دارایی نیز تأکید می‌شد؛ ۴) قواعد جدید مربوط به دارایی‌های غیرجاری، رویه‌هایی متناسب و مطابق با استانداردهای بین‌المللی معرفی کرد؛ ۵) طرح خصوصی‌سازی دارایی‌های دولتی مطرح شد که با مخالفت‌های سیاسی به دلیل ترس از ایجاد یک واکنش شدید اجتماعی روبرو شد؛ ۶) استانداردهای بین‌المللی درباره طبقه‌بندی وام و ذخیره‌گیری مربوط به وام‌های NPL اتخاذ شد؛ ۷) محدودیت در سهام برای خارجی‌ان در مؤسسات مالی حذف گردید.

اقدامات کشور کره:

۱. سرعت عمل: با تزریق مقدار عظیمی از وجوه عمومی به بانک‌ها به منظور تجدید ساختار سرمایه، به سرعت با خطر نظام‌مند و مشکل دشواری اعتباری داخلی مقابله شد که این امر، گام‌های مهمی برای طبیعی کردن نظام مالی بود (Choong Tong, 2001)؛ ۲. به منظور تسهیل در واگذاری وام‌های بد، از اداره‌های تجدید ساختار شرکتی و تعویض بدهی با سهام استفاده گردید؛ ۳. تأسیس شرکت مدیریت دارایی کره و یک صندوق مربوط به دارایی‌های غیرجاری به منظور خرید و تأمین مالی برای خرید دارایی‌های غیرجاری؛ ۴. بازیابی‌های مربوط به اوراق بهادارسازی شرکت مدیریت دارایی، اغلب از طریق اوراق بهادارسازی با پشتوانه دارایی و فروش‌های فوری به دست آمد؛ ۵. تقویت قواعد مربوط به ذخیره‌گیری وام‌ها و استانداردهای مربوط به طبقه‌بندی تسهیلات بر اساس معیارهایی که افق‌های دورتری را در نظر می‌گیرد (مانند گردش وجوه نقدی آینده)؛ ۶. هدف بانک مرکزی فقط در حد تثبیت قیمت‌ها تعریف گردید. کمیته نظارت مالی در سال ۱۹۹۸، به منظور تضمین یک نظام نظارتی مؤثر و هماهنگ با عملکردهای بانک جهانی تأسیس گردید.

اقدامات کشور ژاپن:

۱. اصلاح قوانین مربوط به نرخ ارز در سال ۱۹۹۷ و تهدید بانک‌های فعال در کشور به تعطیلی، به منظور دستیابی به حداقل نرخ کفایت سرمایه. همچنین قوانینی درباره بهبود جریان‌های اطلاعاتی به تصویب رسید.
۲. بهبود استانداردهای حسابداری. گروه‌های تجاری اصلی در ژاپن در راستای استانداردهای بین‌المللی، یک رسانه استاندارد خصوصی برای ژاپن تأسیس کردند.
۳. پشتیبانی دولتی. دولت ژاپن از وجوه دولتی برای مواجهه با ضعف‌های بخش بانکی استفاده کرد.

ج) پژوهش‌های داخلی (شناسایی عوامل)

عنوان یکی از پژوهش‌های داخلی درباره این موضوع، "آسیب‌شناسی مطالبات معوق" است که مداحی انجام داده است. در پژوهش مذکور، ابتدا دلایل پیدایش مطالبات معوق، بررسی شده و در یک دسته بندی کلی، دلایل پیدایش این پدیده به عوامل درون‌سازمانی و برون‌سازمانی تقسیم شده است. فقدان نظام ارزیابی دقیق مشتریان بانک و کندی روند وصول مطالبات، از جمله عوامل درون‌سازمانی است. از جمله عوامل برون‌سازمانی نیز مواردی مانند فقدان نظام اطلاعات یکپارچه، بروز حوادث غیرمترقبه، تغییر و تحولات در قوانین و مقررات، تغییر و تحولات سیاسی - اقتصادی، صدور مصوبات

استمهال بر مبنای اصل ۱۳۸ قانون اساسی، الزام بانکها به اعطای تسهیلات تکلیفی، تصویب برخی قوانین مغایر با مصالح بانکها نظیر قانون الزام بانکها به اخذ نکردن وثیقه ملکی و شفاف نبودن بخشنامه‌های مربوط به بخشودگی جرائم است. نویسنده مهم‌ترین دلایل رشد مطالبات معوق بانکها را ضوابط قانونی موجود و کندی روند وصول مطالبات از این طریق دانسته است.

عنوان پژوهش دیگر درباره این موضوع، "بررسی عوامل مؤثر بر بروز مطالبات سررسید گذشته و معوق و ارائه راهکاری برای آن" است که نادری کزج (۱۳۸۸) انجام داده است. نویسنده مهم‌ترین عامل بروز مطالبات معوق را در ایران، عدم توجه به ریسک اعتباری مشتریان بانکها بیان کرده است. روحی نیز پژوهشی را درباره مطالبات معوق، با عنوان "راهکارهای پیشگیری از مطالبات معوق" انجام داده است. نویسنده دلایل بروز مطالبات معوق را به دو دسته عوامل دسته‌بندی کرده است. عوامل خارج از کنترل بانک، بی‌ثباتی‌های اقتصاد کلان، دخالت دولت (شامل معضلات مربوط به تعیین دستوری نرخ سود و الزام بانکها به اعطای تسهیلات تکلیفی)، اعسار و ناتوانی بدهکار و غیره، و عوامل تحت کنترل بانک، سوء مدیریت منابع مالی و عدم تشکیل پورتفولیوی بهینه در دارایی‌های بانکی، مهارت‌های مدیریتی ضعیف (شامل شیوه مدیریت اجرایی غیرمتمرکز و نظام مدیریت منابع انسانی غیرمنعطف)، اشکال در اجرا، مدیریت ریسک ناقص و غیره است.

نظرسنجی از کارشناسان

به دلیل فقدان اطلاعات دقیق درباره مطالبات معوق در ایران، شناخت میزان تأثیرگذاری هر یک از عوامل بروز مطالبات معوق در ایران فقط از طریق ابزار پرسشنامه میسر است. به همین منظور، کوشش شده است که ابتدا همه عوامل ایجادکننده این نوع از مطالبات در ایران جمع‌آوری شود و سپس نظرهای گروه‌های درگیر در این حوزه مورد بررسی و ارزیابی قرار گیرد. بدین منظور به بررسی میدانی در شهر تهران پرداختیم. توضیحات مربوط به جامعه آماری و نمونه‌گیری، سنجش پایایی و روایی آزمون و پرسشنامه پژوهش در قسمت ضمیمه بیان شده است.

جامعه و نمونه آماری

جامعه آماری پژوهش حاضر، مدیران ارشد بانکها، کارشناسان بخش‌های اعتبارات و مدیریت

ریسک (در تهران)^۱ است.^۲ با توجه به اینکه تعداد بانک‌های دولتی و خصوصی در سال جاری، بر اساس آمارهای رسمی بانک مرکزی، ۲۴ بانک اعلام شده است (پایگاه اطلاع‌رسانی بانک مرکزی، ۱۳۸۹). جامعه آماری پژوهش حدود ۲۰۰ نفر است. حجم نمونه با حداکثر خطای ۰/۰۶ و سطح اطمینان ۹۵٪، برابر با ۱۱۴ نفر به دست آمد (برای مشاهده روش محاسبه، به ضمیمه مراجعه شود).

آزمون توافقی و هماهنگی نظر کارشناسان (پایایی آزمون)

از آنجایی که در پژوهش حاضر، برای تعیین دلایل مؤثر بر مطالبات سررسید گذشته و معوق، از روش پرسشنامه استفاده شده است، لزوم بررسی توانایی ابزار مورد نظر در اندازه‌گیری صفتی که آزمون برای اندازه‌گیری آن ساخته شده است، وجود دارد که به آن *روایی* گفته می‌شود. مفهومی نزدیک به روایی وجود دارد که *پایایی* نام دارد. پایایی در واقع یک وسیله اندازه‌گیری است که بیانگر دقت نتایج حاصله است. برای مثال، اگر آزمونی پس از هر بار اجرا بر روی نمونه‌های مختلف، نتایج متفاوتی داشته باشد، آن آزمون پایا نخواهد بود. می‌توان گفت آزمونی که از پایایی لازم برخوردار نباشد، قابلیت اطمینان چندانی نیز ندارد (مؤمنی و قیومی، ۱۳۸۶). در پژوهش حاضر، از روش آلفای کرونباخ برای بررسی پایایی آزمون استفاده شده است (برای مشاهده روش محاسبه، به ضمیمه مراجعه شود).

پرسشنامه پژوهش

با توجه به موضوع و روش کار، در پژوهش حاضر ۱۱۴ پرسشنامه نظرسنجی درباره دلایل مؤثر بر مطالبات سررسید گذشته و معوق تکمیل گردید. پرسشنامه مذکور، ۲۴ پرسش را شامل می‌شود که ۱۲ پرسش، مربوط به عوامل برون‌سازمانی و ۱۲ پرسش، مربوط به عوامل درون‌سازمانی مؤثر بر مطالبات سررسید گذشته و معوق است (برای مشاهده پرسشنامه، به جدول (۲) ضمیمه مراجعه شود).

طیف لیکرت

طیف لیکرت، مجموعه منظمی از عبارتها است که به ترتیب خاصی تدوین شده است. عبارتهای مذکور، حالات خاصی از پدیده‌های مورد اندازه‌گیری را به صورت عبارتهایی عرضه می‌کند که به

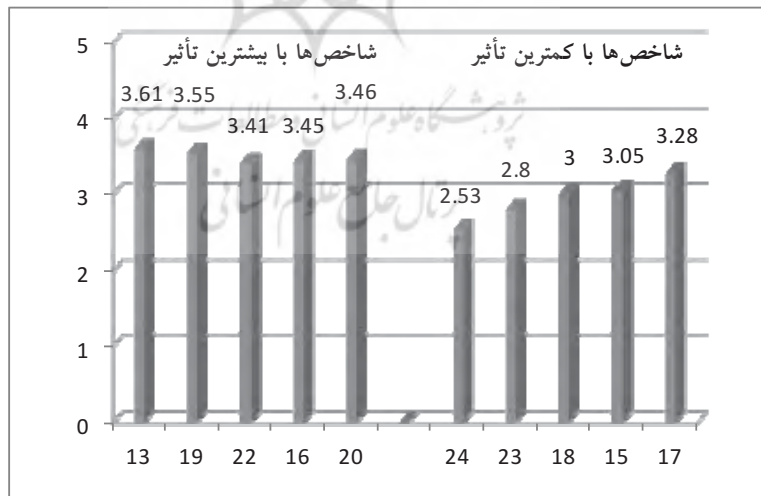
۱. به دلیل واقع شدن سرپرستی مرکزی شعب کل بانک‌های کشور در تهران و اشراف بیشتر آنها به معضل مطالبات معوق نسبت به سایر شهرستان‌ها و تابعیت شعب شهرستان‌ها از دستورالعمل‌ها و آیین‌نامه‌های پایتخت و نیز به دلیل بالاتر بودن سطح تحصیلات مدیران و کارشناسان تهران نسبت به شهرستان‌ها، تهران برای نمونه‌گیری انتخاب گردید.
۲. از آنجایی که در پژوهش حاضر، بررسی یک معضل در حوزه بانکی مورد توجه بود، باید از کارشناسان خبره در همین حوزه کمک گرفته می‌شد، به همین دلیل به مدیران و کارشناسان بانک‌های دولتی و خصوصی مراجعه گردید.

لحاظ ارزش اندازه‌گیری، وزن مساوی دارد. در این نوع طیف، پژوهشگر درباره موضوع مورد سنجش، سنجه‌هایی ساخته است و آنها را به پنج قسمت تقسیم می‌کند. دامنه صفات کمی و کیفی عوامل یا پرسش‌های پرسشنامه، با استفاده از مقیاس پنج‌نقطه‌ای و با سویه مثبت لیکرت، به شرح زیر اندازه‌گیری و استاندارد شده است (به جدول (۳) ضمیمه مراجعه شود).

نتایج نظرسنجی از کارشناسان

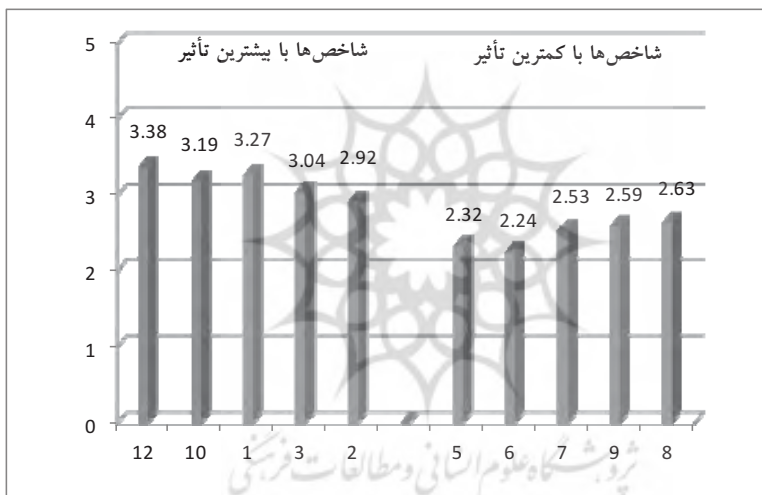
نتایج نظرسنجی از کارشناسان بانکی به شرح ذیل است:

به اعتقاد کارشناسان، مؤثرترین عوامل درون‌سازمانی مؤثر بر مطالبات سررسید گذشته و معوق، عوامل ۱۳ (سوء مدیریت منابع مالی و عدم تشکیل سبد دارایی بهینه در دارایی‌های بانکی)، ۱۹ (عدم ارزیابی صحیح طرح‌ها)، ۲۲ (فقدان فرهنگ اعتباری سالم و فعال)، ۱۶ (نقص در فرایند پژوهش و بررسی پیش از اعطای وام) و ۲۰ (نبود رتبه‌بندی دقیق اعتباری مشتریان) است. عوامل ۲۴ (اشکال در نظام انگیزشی کارکنان)، ۲۳ (مبنی بر پرداخت تسهیلات جدید به نکول‌کنندگان به منظور تصفیه تسهیلات غیرجاری NPL غیرجاری)، ۱۸ (مبنی بر ضعف مدیریتی پس از اعطای وام)، ۱۵ (نظام مدیریت منابع انسانی غیرمنعطف) و ۱۷ (مبنی بر عدم رعایت ملزومات، پس از اعطای وام) نیز عوامل درون‌سازمانی است که کمترین تأثیر را بر مطالبات معوق دارد.

نمودار شماره ۱: مؤثرترین عوامل درون‌سازمانی مؤثر بر مطالبات NPL

به اعتقاد کارشناسان بانکی، مؤثرترین عوامل برون‌سازمانی مؤثر بر مطالبات سررسید گذشته و معوق، عوامل ۱۲ (عدم استفاده از ابزارهای نوین مالی در کشور)، ۱۰ (بر ناکارایی‌های قضایی و قانونی)، ۱ (مبنی بر بی‌ثباتی‌های اقتصاد کلان)، ۳ (مبنی بر الزام بانک‌ها به اعطای تسهیلات تکلیفی) و ۲ (مبنی بر معضلات مربوط به تعیین دستوری نرخ سود) است. عوامل ۵ (مبنی فضای بد کسب و کار)، ۶ (مبنی بر تحریم‌های اقتصادی)، ۷ (مبنی بر بروز عوامل قهری و طبیعی)، ۹ (مبنی بر مشکلات مربوط به قانون جریمه دیرکرد) و ۸ (مبنی بر تخلف و نقض عهد) نیز عوامل برون‌سازمانی است که کمترین تأثیر را بر مطالبات سررسید گذشته و معوق دارد.

نمودار شماره ۲: مؤثرترین عوامل برون‌سازمانی مؤثر بر مطالبات NPL

آزمون فرضیه‌ها و نتیجه‌گیری

در این بخش از مقاله، نتایج آزمون فرضیه اصلی و پنج فرضیه فرعی دیگر بیان می‌شود. در ابتدا برای آزمون فرضیه اصلی، از آزمون Z استفاده شد. از آنجایی که فرضیه اصلی، بر بیشتر بودن نقش عوامل درون‌سازمانی نسبت به عوامل برون‌سازمانی تأکید دارد، فرضیه صفر بدین صورت تنظیم گردید: $H_0: \mu_1 - \mu_2 > 0$ ، که در آن μ_1 معادل میانگین جامعه در مورد عوامل درون‌سازمانی و μ_2

معادل میانگین جامعه در مورد عوامل برون‌سازمانی است:

$$H_0: \mu_1 - \mu_2 > 0$$

$$H_1: \mu_1 - \mu_2 \leq 0$$

همان‌طور که بیان شد، از آماره Z برای انجام آزمون میانگین جامعه استفاده خواهد شد. به دلیل زیاد بودن حجم نمونه، می‌توان از s به جای σ استفاده کرد. با توجه به این موضوع، آماره آزمون به شرح ذیل خواهد بود (نیکوکار، ۱۳۷۹):

$$Z = \frac{(\bar{X}_1 - \bar{X}_2) - d_0}{\sqrt{\frac{\sigma_1^2}{n_1} + \frac{\sigma_2^2}{n_2}}}$$

در سطح $\alpha = 5\%$ ناحیه بحرانی به صورت $R: Z \leq -1/645$ است. با توجه به داده‌های مورد استفاده و نرم‌افزار مربوطه، آماره Z محاسبه گردیده است که به صورت مقابل است:

$$Z = 2/78$$

همان‌طور که مشاهده می‌شود، مقدار به دست آمده در ناحیه بحرانی قرار نگرفته است و فرضیه H_0 تأیید می‌گردد. بنابراین، می‌توان نتیجه گرفت که فرضیه اصلی مبنی بر "در نظام بانکی ایران، نقش عوامل درون‌سازمانی در پیدایش مطالبات معوق، نسبت به عوامل برون‌سازمانی بیشتر است" اثبات می‌گردد.

در مورد فرضیه فرعی اول "سوء مدیریت منابع مالی و عدم تشکیل سبد دارایی بهینه در دارایی‌های بانکی، در ایجاد مطالبات معوق تأثیر ویژه‌ای دارد"، نتایج پرسشنامه‌ها به روشنی بیانگر این است که این عامل با میانگین $61/3$ ، بیشترین مقدار را در میان عوامل درون‌سازمانی به خود اختصاص داده است (به نمودار (۱) مراجعه شود)، از این رو، می‌توان نتیجه گرفت که این عامل تأثیر ویژه‌ای بر بروز مطالبات سررسید گذشته و معوق دارد.

در مورد فرضیه فرعی دوم، مبنی بر "جریمه دیرکرد، روش کارآمدی برای کاهش معضل مطالبات معوق نیست"، آماره‌ای درباره روند تغییرات نسبت مطالبات معوق، به تسهیلات اعطایی بانک‌ها در سال‌های ۱۳۸۵-۱۳۸۸ بیان شده است که مؤید این موضوع است که وضع جریمه دیرکرد، بر کاهش روند رو به افزایش مطالبات معوق، تأثیر نداشته است (به جدول (۴) در ضمیمه مراجعه شود).

همان‌طور که آمارها نشان می‌دهد وضع جرمه دیرکرد در نظام بانکی کشور، نتایج مناسبی پدید نیاورده و با وجود جرمه دیرکرد، نسبت معوقات بانکی به کل تسهیلات بالا بوده است و آمارهای مذکور، بیانگر روند افزایشی حجم مطالبات معوق در طی چند سال اخیر است. از این رو، می‌توان نتیجه گرفت که وضع جرمه دیرکرد در سال‌های مختلف، تأثیری در کاهش حجم مطالبات معوق نداشته است و ابزار کارآمدی نیست.

دلیل آن نیز مشخص است. تفاوت قابل توجه بین نرخ بهره بانکی که وام‌ها بر اساس آن پرداخت می‌شود و نرخ بهره بازاری، عدم بازپرداخت وام را برای استفاده‌کننده از تسهیلات، همچنان سودآور و اقتصادی می‌کند. در نرخ بهره واقعی منفی که افزایش جرمه شش درصدی نیز آن را به سختی مثبت می‌کند، بدهکار بودن برای هر عامل اقتصادی که رفتاری عقلایی دارد، منطقی است. بنابراین، جرمه کنونی راهی به هدف خود که همانا جلوگیری از معوقات است، نیافته است.

پیشنهاد‌های سیاستی

یافتن دلایل مختلف یک معضل، فقط زمانی مفید است که از بطن آنها، بتوان راهکارهای مفید و کاربردی، مطابق با شرایط منطقه بحران‌زده بیان کرد. از این رو، در نهایت در مقاله حاضر راهکارهای ذیل بیان شده است. امید است با اجرای این راهکارها، شاهد کاهش معضل مطالبات معوق و دسترسی بسیاری از مردم کشور به منابع بانکی، به منظور رفع نیازهایشان باشیم:

راهکارهای پیشنهادی

همان‌طور که دلایل ایجادکننده مطالبات معوق به دو دسته عوامل درون‌سازمانی و برون‌سازمانی تقسیم گردید، راهکارها نیز در این دو دسته بیان می‌شود:

راهکارهای درون‌سازمانی

الف) راهکارهای درون‌سازمانی - پیشگیری

۱. تشکیل سبد دارایی بهینه از دارایی‌های بانک

در سال‌های اخیر که بازار مسکن ایران، با رشد سریع و روزافزون مواجه گردید، در بسیاری از بانک‌های کشور، به‌ویژه تعدادی از بانک‌های خصوصی، بخش عظیمی از تسهیلات به‌طور غیرکارشناسانه و بدون رعایت الگوهای علمی و کارشناسی در خصوص تشکیل سبددارایی بهینه، به

بخش مسکن اختصاص داده شده است و در واقع، بانک‌ها خود را با خطر بسیار بالا و مخرب ترکیدن حساب مسکن مواجه کردند. مشکلی که در سال ۲۰۰۸، نظام بانکی آمریکا دچار آن گردید. از این‌رو، ضرورت دارد که بانک‌های کشور در زمینه اعطای تسهیلات، به عامل بسیار مهم تشکیل سبد دارایی بهینه توجه کنند و در این حوزه، از مدل‌های قوی و به‌روز استفاده کنند که به مدیریت ریسک آن‌ها بسیار کمک می‌کند.

۲. رتبه‌بندی اعتباری مشتریان

رتبه‌سنجی مشتریان منجر به کاهش ریسک سرمایه‌گذاری و تأمین اعتبار بهینه می‌گردد.

۳. ارتقای نظام مدیریت منابع انسانی

فقدان نیروی انسانی مجرب، کارآموده، مطمئن و متعهد، نه تنها به تحقق اهداف نمی‌انجامد، بلکه به هدر رفتن منابع و در نهایت، تضعیف توان مالی و اعتباری سازمان منجر خواهد شد. بعضی از اقدامات در این بخش، موارد ذیل را شامل می‌شود:

الف) ارتقای سطح علمی کارکنان از طریق دوره‌های آموزشی درون‌سازمانی یا تحصیل در مراکز آموزش عالی و آشنا کردن آنها با مسائل و موضوعات اجتماعی، فرهنگی و حتی سیاسی، از مهم‌ترین عوامل در تضمین صحت ارزیابی آنان است.

ب) توزیع مناسب کارکنان تحصیلکرده در شعب و واحدهای ستادی، یکی از مهم‌ترین اقدامات مدیریت منابع انسانی است که در بلندمدت موجب می‌شود بخش مهمی از مشکلات و نارسایی‌های موجود در نظام‌های مختلف بانک، از جمله نظام اعطای تسهیلات رفع شود.

ج) معیار قرار دادن کاردانی و لیاقت، به عنوان اولین و مهم‌ترین ضابطه برای احراز مسئولیت‌های مختلف

۴. بازنگری در نظام اعطای تسهیلات و نظارت بر طرح‌ها

از آنجایی که نظام اعطای تسهیلات، معمولاً با مشتریانی سر و کار دارد که اطلاعات چندانی درباره آنان موجود نیست و برخی از آنان شاید برای اولین بار برای اخذ تسهیلات به بانک مراجعه کرده‌اند و درخواست آنان نیز عموماً کلان و قابل توجه است، از حساسیت و اهمیت خاصی برخوردار است. در این مرحله، توان کارشناسی مسئولان مربوطه و قابلیت آنان در تشخیص فنی، مالی و اقتصادی طرح، انکارناپذیر خواهد بود. از این‌رو، در این حوزه:

الف) اعزام کارشناسان دوم برای بررسی مجدد یک طرح و مقایسه گزارش‌های واصله، هر چند مستلزم صرف وقت و هزینه بیشتری خواهد بود، لیکن با توجه به مبالغ کلان این طرح‌ها و ریسک

افزایش مطالبات در صورت عدم بازپرداخت آن و نیز اهمیت کارایی و بهره‌وری طرح و اهلیت متقاضی، بسیار مهم و موفقیت‌آمیز است و می‌تواند از ایجاد مطالبات سنگین جلوگیری کند.

ب) ملزم کردن مجریان طرح‌ها در هنگام دریافت تسهیلات به تکمیل و ارائه فرم‌های اطلاعاتی، شامل پیشرفت مراحل اجرایی و همکاری لازم برای بازدید کارشناسان از چگونگی پیشرفت طرح، حتی پس از آغاز بهره‌برداری در پایان مقاطع سه یا شش‌ماهه، این امکان را فراهم خواهد کرد که از بروز هرگونه انحراف در مرحله اجرا یا بهره‌برداری طرح جلوگیری گردد.

۵. اقدامات لازم در مدیریت ناظر بر امور شعب

۶. ایجاد بانک اطلاعاتی مشتریان

۷. اعطای اختیار به متصدیان اعطای تسهیلات در بانک‌ها و تقاضای مسئولیت‌پذیری در مقابل

هرگونه ریسک اعتباری

۸. کنترل بر وام‌های کلان

یکی از مهم‌ترین قوانینی که می‌تواند بانک‌ها را در نیل به هدف مهم فوق یاری کند، اجرای دقیق "آیین‌نامه تسهیلات و تعهدات کلان" بانک مرکزی است که در سال ۱۳۸۲ به بانک‌ها ابلاغ شده است (بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران، ۱۳۸۲).^۱ بر اساس آیین‌نامه مذکور، منظور از تسهیلات و تعهدات کلان، مجموع مانده تسهیلات و تعهدات مربوط به هر ذینفع واحد است که از ۱۰ درصد سرمایه پایه در بانک‌های غیردولتی و مؤسسات اعتباری و ۵ درصد سرمایه پایه در بانک‌های دولتی تجاوز می‌کند.

۹. کنترل بر تسهیلات رابطه‌ای (رانتی)

۱۰. نظارت مؤثر و نظام‌مند بر فرایند اعطای تسهیلات

۱۱. اخذ وثیقه‌های معتبر

۱۲. تخصصی کردن اعطای تسهیلات به بانک‌ها در شعب و افزایش توان تخصصی کارشناسان

مربوطه

۱۳. توجه جدی به مدیریت ریسک اعتباری

۱۴. منوط کردن اعطای تسهیلات به مدارک مستند و حسابرسی شده

۱۵. قاطعیت در اجرای قوانین و مصوبه‌های بانک مرکزی و دولت توسط بانک‌ها

۱۶. ایجاد شفافیت در آمارها

۱. آیین‌نامه تسهیلات و تعهدات کلان، اداره مطالعات و مقررات بانکی، بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران، بخشنامه شماره مب/۱۹۶۸، ۱۳۸۲/۱۱/۲۹. (cbi.ir)

ب) راهکارهای درون سازمانی - درمانی

۱. واگذاری پرونده‌های خاص به شرکت‌های ساماندهی مطالبات معوق

بر اساس بررسی‌های انجام شده در سایر کشورها، مؤسساتی خصوصی وجود دارد که کار آن‌ها، وصول مطالبات معوق افراد و شرکت‌ها قبل از اقدامات قانونی است. این شرکت‌ها با پشتیبانی مسائل قانونی شدیدتر و محکم‌تر و با کمک نیروهای تخصصی‌تر، وام‌ها را از بانک‌ها تحویل می‌گیرند و همه یا قسمتی از وام‌های مشکل‌دار را بازیابی می‌کنند.

۲. ساماندهی مجدد مطالبات معوق

لازم است که هر یک از شعبه‌های بانک‌ها، همه مطالبات معوق خود را به طور واقعی (نه به طور صوری و نه فقط آماری) شناسایی و ریسک مربوط به هر کدام را مشخص کنند. برای این کار لازم است که کمیته‌هایی در مراکز پژوهشی هر یک از بانک‌ها، تشکیل و نحوه ساماندهی مجدد مطالبات معوق با جزئیات تمام، به صورت یک بسته آموزشی تهیه گردد و سپس در اختیار سرپرستی‌ها قرار گیرد.

۳. ارائه همه پرونده‌های ساماندهی شده به گروه‌های کاری و آموزش‌دیده در بانک‌ها

۴. ایجاد انگیزه در کارکنان برای وصول مطالبات

۵. دقت در استفاده از ابزار استمهال

الف) بررسی‌های کارشناسی گروه‌های کاری نشان می‌دهد که تنگنای مالی پیش آمده برای مشتری، با توجه به شرایط کلی اقتصادی وی موقتی است.

ب) مشتری از جمله مشتریان خوش حساب بانک باشد.

ج) استفاده از ابزار استمهال، مقید به قرارداد جدیدی باشد که تضمین هزینه فرصت استمهال را برای بانک جبران نماید (نرخ بالاتر سود برای میزان باقیمانده وام، اخذ تضمین‌های جدید و غیره)

۶. استفاده از ابزارهای تعویض بدهی با سهام یا دارایی

استفاده از این روش، به این صورت است که زمان مشخص شدن عدم توانایی مشتری (حقوقی یا حقیقی) برای بازپرداخت وام، بلافاصله بانک اقدام می‌کند و قبل از اینکه مشتری ورشکسته شود، با وی مذاکره می‌کند و قسمتی از سهام یا دارایی‌های آن را به نام بانک برمی‌گرداند.

راهکارهای بیرون سازمانی

۱. بازبینی قوانین و مقررات مربوط به جریمه تأخیر تأدیه و جایگزینی روش‌های کارا تر به جای آن

همان‌طور که در مقاله حاضر نیز بیان شد، جریمه دیرکرد، روش کارآمدی برای کاهش معوقه‌ها نیست. از این‌رو، ضرورت دارد که به دنبال روش‌های شرعی و کارا تر دیگری باشیم. بانک می‌تواند در عرضه خدمات به مشتریان متخلف، مانع ایجاد کند، به آنان دسته چک ندهد، چک‌های آن‌ها را وصول نکند، حواله‌های آن‌ها را منتقل نکند و از انواع راه‌هایی استفاده کند که شخص را به پرداخت به موقع دیون خود وا می‌دارد.

۲. افزایش ثبات در اقتصاد کلان، به منظور بهبود فضای فعالیت در بانکداری، شامل:

الف) بهبود شاخص‌های مربوط به فضای کسب و کار در سطح کلان و ملی

ب) بهبود متغیرهای مهمی نظیر تورم

ج) تلاش برای کاهش فشارهای بین‌المللی در مورد تحریم بر ایران

۳. کاهش دخالت‌های دولتی و پرهیز از پدیده سرکوب مالی

دولت نقش خود را از دخالت‌کننده به نظارت‌کننده تغییر دهد و به جای استفاده از ابزارهای مستقیم برای تأمین منابع مالی بخش‌های مولد، با بهبود شرایط ساختار تولید، تنگناهای تولید را کاهش دهد و با سودآور کردن آن‌ها، تخصیص منابع بانکی را به سمت آن بخش‌ها تسهیل کند.

۴. ایجاد هماهنگی کامل بین بانک‌های کشور در خصوص اتخاذ رویه یکسان در نحوه برخورد با بدهکاران و اصلاح نظام‌های تسهیلاتی و مبادله اطلاعات سالم، سریع و بدون واسطه شعب بانک‌ها درباره مشتریان، می‌تواند یکی از عوامل کنترل و نظارت و کاهش مطالبات باشد.

۵. اصلاح دیدگاه کلان مسئولان به بانک و داشتن دیدگاه بنگاه‌محور به بانک

«خصوصی‌سازی بانک‌های دولتی و افزایش تلاش برای رشد شفافیت دخالت‌های ضمنی و صریح دولتی بر نظام بانکی، می‌تواند به دستیابی نظام بانکی به بانکداری تجاری بسیار کمک کند و با افزایش سود قابل پرداخت به سهام‌داران یا همه ذی‌نفعان، موجب افزایش کارایی و کاهش ضررهای ناشی از وام‌های بد برای بانک‌ها گردد (Goldstein, 1996: 57).

۶. بازبینی قوانین و مقررات قضایی مربوط به مطالبات معوق و تسریع در رسیدگی قضایی

۷. تلقی جرم از نکول

یکی از مشکلات موجود، هنگام تصویب قوانین مربوط به عدم بازپرداخت بدهی بانک‌ها این است که قانون‌گذاران کشور، تلقی صحیحی درباره میزان اثرگذاری منفی نکول بر سلامت نظام بانکی کشور ندارند. از این‌رو، تغییر نگرش از نکول به جرم و بزه در بین قانون‌گذاران، می‌تواند به بهبود شرایط کنونی بسیار کمک کند.

۸. تجدید نظر در قوانین مربوط به ورشکستگی

جمع‌بندی

هدف پژوهش حاضر، شناسایی دلایل مطالبات معوق به عنوان معضل بزرگ نظام بانکی کشور است. از این رو، تلاش گردید تا در پرتو یافتن این دلایل، راهکارهای مفیدی برای کاهش این مشکل بیان شود. پرسش مهم در این پژوهش، پس از یافتن دلایل معضل مطالبات معوق، این بود که در میان دلایل مختلف مطالبات NPL، کدام یک نقش بیشتری دارد و در یک دسته‌بندی کلی، نقش کدام دسته از عوامل درون‌سازمانی و برون‌سازمانی، بیشتر است. چند پرسش دیگر نیز مطرح بود که در قسمت مقدمه بیان شد. برای پاسخ به پرسش‌های مذکور، از روش کتابخانه‌ای و بررسی‌های میدانی استفاده کردیم که نتایج آن به‌طور خلاصه عبارت بود از: الف) در نظام بانکی ایران، نقش عوامل درون‌سازمانی در شکل‌گیری معوقه‌ها، از عوامل برون‌سازمانی بیشتر است؛ ب) سوءمدیریت منابع مالی و عدم تشکیل سبد دارایی بهینه در دارایی‌های بانکی، در ایجاد مطالبات معوق تأثیر ویژه‌ای دارد؛ ج) جریمه دیرکرد، روش کارآمدی برای کاهش معضل مطالبات معوق نیست.

البته باید اذعان کرد که گرچه یافتن دلایل و به تبع آن، بیان راهکار با استفاده از روش میدانی و پرسشنامه، از مزیت‌هایی برخوردار است، ولی ضعف‌هایی نیز دارد. در پژوهش حاضر، نمی‌توان ادعا کرد که همه دلایل بروز مطالبات معوق، شناسایی شده و در قالب پرسشنامه، مورد آزمون قرار گرفته است. این ضعف، در همه پژوهش‌هایی که در آنها از ابزار پرسشنامه برای جمع‌آوری اطلاعات استفاده شده است، وجود دارد. ضعف دیگری که وجود دارد، انتخاب طیف افرادی است که مورد نظرسنجی قرار می‌گیرند. در این پژوهش، موضوع به حوزه بانکی مربوط است، اما طیف دلایل، فقط بانکی نیست و از این رو، بهتر بود که در نظرسنجی، طیف وسیع‌تری از دست‌اندرکاران و کارشناسان در نظر گرفته می‌شد. البته آگاهی کارشناسان بانکی که به طور دائم با این مسئله مواجه هستند، از کارشناسان سایر حوزه‌ها بیشتر است و این موضوع، شاید ضعف و محدودیت این پژوهش باشد.

منابع

الف فارسی

- اداره مطالعات و مقررات بانکی بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران (۱۳۸۲). آیین‌نامه تسهیلات و تعهدات کلان بخشنامه شماره مب/۱۹۶۸، ۱۳۸۲/۱۱/۲۹. گرفته شده از: cbi.ir.www
- پایگاه اطلاع‌رسانی بانک جهانی (۲۰۱۰). داده‌ها. گرفته شده از: www.worldbank.org
- پایگاه اطلاع‌رسانی بانک مرکزی (۱۳۸۵). نظارت بانکی و بخشنامه‌های نظارت. گرفته شده از: www.cbi.ir
- پایگاه اطلاع‌رسانی بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران (۱۳۸۵). بخش نظارت بانکی، بخش بانک‌ها و مؤسسات اعتباری مجاز. شماره مب/۲۸۲۳ مورخ ۱۳۸۵/۱۲/۵. گرفته شده از: cbi.ir.www
- پایگاه اطلاع‌رسانی بانک مرکزی (۱۳۸۹). آمارها و داده‌ها. گرفته شده از: www.cbi.ir
- روحی زهرایی، عباس (۱۳۷۸). راهکارهای پیشگیری از مطالبات معوق. بانک صادرات ایران، ۱۲.
- مداحی، جواد (۱۳۸۰). آسیب شناسی مطالبات معوق. بانک صادرات ایران، ۴۲.
- مؤمنی، منصور (۱۳۸۶). تحلیل آماری با استفاده از SPSS. تهران. نشر کتاب نو.
- نادری کزج، محمود (۱۳۸۸). بررسی عوامل موثر بر بروز مطالبات سررسیدگذاشته و معوق و ارائه راهکاری برای آن. مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی.
- نیکوکار، مسعود، نیکوکار، فرهاد، چلوپیان، محمود، نیکوکار، فرهاد (۱۳۷۹). آمار و احتمال ۲. تهران. نشر فرناز.
- وزارت امور اقتصادی و دارایی (۱۳۸۵). بررسی عملکرد بانک‌های دولتی و خصوصی. فصلنامه بانک، معاونت امور بانکی و بیمه و شرکت‌های دولتی، (۱۳-۱۶).
- وزارت امور اقتصادی و دارایی (۱۳۸۶). بررسی عملکرد بانک‌های دولتی و خصوصی. فصلنامه بانک، معاونت امور بانکی و بیمه و شرکت‌های دولتی، (۱۵-۱۸).
- وزارت امور اقتصادی و دارایی (۱۳۸۷). بررسی عملکرد بانک‌های دولتی و خصوصی. فصلنامه بانک، معاونت امور بانکی و بیمه و شرکت‌های دولتی، (۱۷-۲۰).
- وزارت امور اقتصادی و دارایی (۱۳۸۸). بررسی عملکرد بانک‌های دولتی و خصوصی. فصلنامه بانک، معاونت امور بانکی و بیمه و شرکت‌های دولتی، (۱۱-۱۴).

ب انگلیسی

- Adriaan M. Bloem & Cornelis, N. Gorter (2001). The Treatment of Non-performing Loans in Macroeconomic Statistics. IMF Working Paper.
- Gokhan, Karabulut, Mehmet Huseyin Bilgin (2007). Sources Of Non-Performing Loans In Turkish Banking System. Journal of Business & Economics Research, 5(10).
- Goldstein, Morris & Turner, Philip, Banking (1996). Crises In Emerging Economies.

Origins and Policy Options.

- GUO Ning-ning (2007). Causes and solutions of non-performing loan in Chinese commercial banks. *Chinese Business Review*. Jun. 2007, Volume 6, No.6. 6(6).
- Islam, Mohammad Shofiql, Shil, Nikhil Chandra and Mannan, M. D. Abdul (2005). Non performing loans-it causes, consequences and some learning.
- Luis, Cortavaria, Claudia, Dziobek, Akihiro Kanaya, Inwon Song (2000). *Loan Review, Provising, and Macroeconomic Linkages*. IMF working Paper.
- Prashanth, K. Reddy (2002). *A comparative study of Non Performing Assets in india in the Global contex-similarities and dissimilarities, remedial measures*. Indian Institute of Management Ahmedabad.
- Yamaguchi, Yutaka (2001). *Bank of Japan Remarks at the Edinburgh Finance & Investment Seminar*. <http://www.boj.or.jp/en/press/koen068.htm>.

پیوست

محاسبه حجم نمونه

با توجه به اینکه جامعه آماری پژوهش حاضر، حدود ۲۰۰ نفر است، برای یافتن حجم نمونه با حداکثر خطای ۰/۰۶ و سطح اطمینان برابر ۹۵٪، با روش زیر عمل می‌کنیم:

$$n = \frac{1}{4e^2} Z_{\alpha/2}^2$$

پس از جایگذاری اعداد در رابطه فوق، حجم نمونه قبل از تعدیل به دست می‌آید: $n=267$ و با

استفاده از رابطه زیر:

$$n^* = \frac{n}{1 + \frac{n}{N}}$$

که در آن N حجم جامعه و n^* تعداد نمونه لازم برای این پژوهش است و با فرض اینکه حجم جامعه، ۲۰۰ نفر در نظر گرفته شود، میزان n را تعدیل می‌کنیم و حجم نمونه لازم را برای این پژوهش (n^*) در اختیار خواهیم داشت:

$$n^*=114$$

آزمون توافق و هماهنگی نظر کارشناسان (پایایی آزمون)

در پژوهش حاضر، از روش آلفای کرونباخ برای بررسی پایایی آزمون استفاده شده است.

روش ضریب آلفای کرونباخ

اگر ضریب آلفای کرونباخ را با ρ و تعداد پرسش‌ها را با k و واریانس نمره‌های پرسش Z ام را با σ_j^2 و واریانس نمره‌های کل را با σ^2 نشان دهیم، ضریب آلفای کرونباخ، برابر خواهد بود با:

$$\rho_\alpha = \left(\frac{k}{k-1} \right) \cdot \left(1 - \frac{\sum \sigma_j^2}{\sigma^2} \right)$$

ضریب آلفای کرونباخ (ρ) همیشه بین صفر و یک است.

ضریب آلفای نزدیک به یک، بیانگر پایایی بیشتر آزمون و ضریب آلفای نزدیک به صفر، بیانگر پایایی کمتر آزمون خواهد بود. همچنین بر اساس اصول علمی این روش، ضریب آلفای بالاتر از مقدار ۰/۷، به منزله قابل قبول بودن پایایی آزمون است. همان‌طور که داده‌های جدول (۱) نشان می‌دهد، همه این ارقام، بزرگ‌تر از ۰/۷ است و بدین ترتیب، این آزمون از پایایی لازم برخوردار است.

جدول (۱): محاسبه ضریب پایایی (آلفای کرونباخ) پرسش‌های پرسشنامه‌های پژوهش

گروه پرسش‌ها	ضریب کرونباخ	تعداد پرسشنامه	تعداد پرسش‌ها	تعداد پرسشنامه	درصد پرسش‌های معتبر
عوامل بیرونی	۰/۸۶	۱۱۴	۱۲	۱۰۵	۹۲٪
عوامل درونی	۰/۸۹	۱۱۴	۱۲	۱۰۴	۹۱٪
همه عوامل	۰/۸۹	۱۱۴	۲۴	۱۰۴	۹۱٪

منبع: محاسبه پژوهشگر با استفاده از پرسشنامه‌های تجمیع شده و نرم‌افزار SPSS

جدول (۲): تقسیم‌بندی همه عوامل بروز تسهیلات غیرجاری (NPL) در نظام بانکی کشور به دو دسته عوامل برون‌سازمانی و درون‌سازمانی

	خیلی کم	کم	متوسط	زیاد	خیلی زیاد
عوامل برون‌سازمانی					
۱					
بی‌ثباتی‌های اقتصاد کلان					
۲					
معضلات مربوط به تعیین دستوری نرخ سود					
۳					
الزام بانک‌ها به اعطای تسهیلات تکلیفی					
۴					
اعسار و ناتوانی بدهکار					
۵					
فضای بد کسب و کار					
۶					
تحریم‌های اقتصادی					
۷					
بروز عوامل قهری و طبیعی					
۸					
تخلف و نقض عهد					
۹					
مشکلات مربوط به قانون جریمه دیرکرد					
۱۰					
ناکارایی‌های قضایی و قانونی					
۱۱					
بخشودگی‌های مکرر، تعویق جرایم یا استمهال به مشتریان ناتوان یا متخلف					
۱۲					
عدم استفاده از ابزارهای نوین مالی در کشور					
عوامل درون‌سازمانی					
۱۳					
سوء مدیریت منابع مالی و عدم تشکیل پورتفولیوی بهینه در دارایی‌های بانکی					
۱۴					
شیوه مدیریت اجرایی غیرمتمرکز					
۱۵					
نظام مدیریت منابع انسانی غیرمنعطف					
۱۶					
نقص در فرایند پژوهش و بررسی قبل از اعطای وام					
۱۷					
عدم رعایت ملزومات پس از اعطای وام					
۱۸					
ضعف مدیریتی پس از اعطای وام					
۱۹					
عدم ارزیابی صحیح طرح‌ها					
۲۰					
فقدان رتبه‌بندی دقیق اعتباری مشتریان					
۲۱					
عدم اقدام به موقع و قاطع با نکول‌کنندگان					
۲۲					
فقدان فرهنگ اعتباری سالم و فعال					
۲۳					
پرداخت تسهیلات جدید به نکول‌کنندگان به منظور تصفیه تسهیلات غیرجاری					
۲۴					
اشکال در نظام انگیزشی کارکنان					

طیف لیکرت

جدول (۳): دامنه صفات کمی و کیفی عوامل یا پرسش‌ها با روش لیکرت

کلاس (عدد)	توافق (میزان اثرگذاری)
۱	خیلی کم
۲	کم
۳	متوسط
۴	زیاد
۵	خیلی زیاد

جدول (۴): مقایسه وضعیت مطالبات معوق در نظام بانکی کشور در سال‌های ۱۳۸۵-۱۳۸۸

نسبت مطالبات معوق به تسهیلات (درصد)				عملکرد نظام بانکی کشور	
سال ۸۸	سال ۸۷	سال ۸۶	سال ۸۵		
۱۸/۴	۷/۱	۸/۰	۸/۶	مورد اول	بانک‌های دولتی تجاری
۲۲/۸	۲۵/۴	۱۲/۳	۵/۲	مورد دوم	
۱۰/۵	۱۱/۰	۱۱/۷	۹/۳	مورد سوم	
۱۸/۱	۱۲/۶	۹/۷	۱۲/۰	مورد چهارم	
۱۳/۱	۶/۰	۶/۶	۸/۳	مورد پنجم	
۲۳/۸	۲۳/۴	۲۵/۲	۲۷/۶	مورد ششم	
۴/۳	۵/۰	۱/۴	۲/۰	مورد هفتم	
۱۶/۳	۱۲/۹	۱۰/۷	۱۰/۴	مجموع / میانگین بانک‌های دولتی تجاری	
۲۴/۳	۶/۰	۶/۴	۱۳/۷	مورد هشتم	بانک‌های دولتی تخصصی
۴/۹	۳/۸	۳/۳	۴/۳	مورد نهم	
۱۴/۱	۲/۴	۴/۳	۵/۹	مورد دهم	
۲۵/۳	۱۵/۴	۳۱/۸	۲۳/۷	مورد یازدهم	
۱۴/۹	۶/۹	۱۱/۴	۱۱/۹	مجموع / میانگین بانک‌های دولتی تخصصی	

۱. در این جدول، منظور از موارد مختلف، اسامی بانک‌های دولتی و خصوصی است که به دلیل رعایت برخی ملاحظات، از ذکر نام آنها خودداری شده است.

نسبت مطالبات معوق به تسهیلات (درصد)				عملکرد نظام بانکی کشور	
سال ۸۸	سال ۸۷	سال ۸۶	سال ۸۵		
۱۹/۹	۱۹/۸	۹/۴	۱۴/۳	مورد دوازدهم	بانک‌های خصوصی
۲۱/۹	۲۵/۹	۵/۹	۳/۷	مورد سیزدهم	
۲۶/۸	۱۸/۶	۱۶/۷	۹/۳	مورد چهاردهم	
۲۲/۰	۱۹/۷	۶/۳	۴/۴	مورد پانزدهم	
۱۰/۸	۲/۱	۰/۳	۰/۰	مورد شانزدهم	
۲۶/۹	۸/۶	۱/۶	۸/۵	مورد هفدهم	
۱۳/۵	۴/۹	۳/۷	۴/۵	مورد هجدهم	
۹۱/۳	۴۹/۲	۹۴/۰	۳۵/۵	مورد نوزدهم	
۲۱/۶	۱۸/۶	۱۷/۲	۱۰/۰	مجموع / میانگین بانک‌های خصوصی	
۱۳/۲	۱۲/۸	۱۳/۱	۱۰/۸	میانگین نظام بانکی کشور	

منبع: وزارت امور اقتصادی دارایی، سال‌های ۱۳۸۵-۱۳۸۸

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی